

Наталія Стельмах,

наук. співробітник ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

**БІОБІБЛІОГРАФІЧНА СЕРІЯ «АКАДЕМІКИ НАПН УКРАЇНИ»
ЯК ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО
ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ**

Розглянуто діяльність ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського з підготовки біобібліографічних покажчиків серії «Академіки НАПН України». Висвітлено науково-методичні та практичні засади підготовки цих видань, їхній зміст та структуру. Визначено місце біобібліографічних посібників у сучасних педагогічній і психологічній науках, освіті та практиці.

Ключові слова: Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського, біобібліографія, біобібліографічний посібник, біобібліографічна серія, методика бібліографування.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної бібліографії велика увага приділяється підготовці та випуску біобібліографічних посібників, які популяризують діяльність і досягнення вітчизняних фахівців у різних галузях. Це цілком закономірно, адже саме такі видання – важлива частина національних наукових, освітніх та культурних надбань. Вивчення публікацій в професійній пресі та матеріалів наукових форумів дало підстави зробити висновок, що біобібліографічний напрям зараз перебуває в центрі уваги наукових досліджень. Біобібліографічні покажчики, присвячені видатним діячам, пропагують наукові досягнення вчених, сприяють проведенню наукових та історико-наукових досліджень, формуванню наукових шкіл, інформаційному забезпеченню інноваційного розвитку України.

Вагомий внесок у розвиток біобібліографії зробили як українські дослідники (Д. І. Багалій, І. О. Вовченко, В. С. Іконников, М. Ф. Комаров, І. І. Корнейчик, І. Ф. Павловський), так та російські вчені (Т. Ю. Лопатіна, А. В. Теплицька та інші). Вони розробили термінологію, методологію та методику бібліографування, а також заклали підґрунтя для подальшого розвитку цього напрямку. Значний вплив на розвиток вітчизняної біобібліографії здійснює Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, заснований 1994 р., серед

функцій якого є координація досліджень з біографістики в Україні.

Біобібліографія об'єднує все, що пов'язано в літературі з життям і діяльністю окремих осіб і цілих професійних колективів. Біобібліографічні посібники відрізняються різноманітністю форм. Найбільшу групу становлять біобібліографічні (персональні) покажчики, а також біографічні та біобібліографічні словники. Біобібліографічний посібник визначається як бібліографічний посібник, який містить біографічні відомості про певну особу або групу осіб, а також бібліографічну інформацію про їх твори та літературу про них. Персональний бібліографічний посібник – біобібліографічний посібник, присвячений одній особі [3, с. 317].

У сучасній українській біобібліографії вагоме місце займають біобібліографічні посібники з актуальних питань розвитку педагогічної та психологічної науки, освіти та практики, адже освіта і наука є важливим стратегічним ресурсом розвитку цивілізації. Біобібліографічні покажчики є необхідною джерельною базою наукових досліджень із питань педагогіки та психології. Такі видання дають можливість зафіксувати пріоритети в дослідженнях провідних українських науковців, уточнити й узагальнити їхній внесок у вітчизняну та світову педагогічну науку. Біобібліографічні покажчики є ефективним засобом інформаційного забезпечення науки, від їх максимальної повноти залежить об'єктивність наукових висновків і передбачень. В Україні біобібліографія як окремий вид бібліографії виникла у XIX ст., але розквіт її припадає на XX ст. У різні історичні періоди педагогічний складник біобібліографії або зовсім відсутній, або незначний. Аналіз біобібліографічної продукції радянського періоду свідчить, що в цей час активно створювалися окремі тематичні та галузеві біобібліографії, персональні покажчики, біобібліографічні серії, але вони лише в поодиноких випадках стосувались психолого-педагогічної сфери [6, с. 165]. З розвитком біобібліографії паралельно розвивалась методика складання біобібліографічних покажчиків. Поступово цим почали займатись окремі установи та організації.

Підготовка біобібліографії стала одним з основних напрямів дослідницької діяльності Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського як головного всеукраїнського науково-інформаційного центру освітянської галузі, науково-методичного і координаційного центру мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України, науково-дослідного центру з питань галузевого бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства. З метою науково-інформаційного забезпечення розвитку вітчизняної педагогічної науки й освіти, втілення у практику наукових здобутків учених-педагогів України і

світу, поширення передового досвіду діяльності наукових і навчальних закладів нашої держави та зарубіжжя, для підвищення професійного рівня педагогічних та науково-педагогічних кадрів щодо навчання і виховання учнівської та студентської молоді бібліотека вперше в Україні в межах науково-дослідної роботи «Створення, становлення та розвиток освітянських бібліотек України (X–XX ст.)» (2001–2005) (наук. керівник – П. І. Рогова, канд. іст. наук, директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського) започаткувала три серії біобібліографічних покажчиків: «Видатні педагоги світу», «Академіки НАПН України», «Ювіляри НАПН України», які розкривають життя і діяльність видатних педагогів світу, відомих учених педагогічної науки України. Цей напрям був актуалізований у наступних наукових проектах ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського «Науково-інформаційне забезпечення освітянської галузі України» (2003–2007) (наук. керівники – В. І. Лутовинова, канд. іст. наук, Т. В. Добко, канд. іст. наук) та «Теоретичні засади формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань психолого-педагогічної науки і освіти на базі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського» (2006–2010) (наук. керівник – П. І. Рогова).

Особливістю біобібліографічної діяльності ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського є першочергова увага до розвитку біобібліографії вчених НАПН України.

НАПН України виконує провідну роль у забезпеченні розвитку національної системи освіти, проведенні фундаментальних і прикладних наукових досліджень із проблем освіти, педагогіки і психології, у підготовці наукових і педагогічних кадрів. Основними завданнями НАПН України на сучасному етапі є: опрацювання нової філософії освіти; обґрунтування цілей і шляхів розвитку національної системи освіти; створення теорії цілісного розвитку особистості; опрацювання методології і теорії змісту освіти та процесу навчання в різних типах навчальних закладів; розроблення державних стандартів і системи оцінювання якості освіти на різних рівнях; розроблення проблем професійної, вищої освіти та освіти дорослих тощо. Доцільно зазначити, що загальна кількість членів НАПН України становить 137 осіб, з них – 49 дійсних членів (академіків) і 88 членів-кореспондентів. Окрім того, до Академії обрано 35 іноземних членів, 8 почесних академіків [8, с. 5].

З нагоди 10-річчя НАПН України ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського започаткувала серію біобібліографічних посібників «Академіки НАПН України», в якій упродовж 2002–2010 рр. вийшли друком 17 видань, присвячених діяльності академіків НАПН України

В. Г. Кременя, І. Д. Беха, А. М. Богуш, М. Б. Євтуха, І. А. Зязюна, В. І. Лугового, В. М. Мадзігона, С. Д. Максименка, Н. Г. Ничкало, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинської, М. Д. Ярмаченка. Ці видання об'єднані спільністю задуму, тематики, цільовим та читацьким призначенням. Серія відображає весь комплекс наукових досліджень академіків НАПН України, літературу про їхнє життя та діяльність, внесок у розвиток вітчизняної та світової науки. За цільовим і читацьким призначенням – це науково-допоміжні бібліографічні посібники, призначені для допомоги у науково-дослідній діяльності науковцям, аспірантам, викладачам вищих навчальних закладів, студентам та фахівцям-практикам освітянської галузі.

Перший випуск покажчика (2002 р.) присвячений Миколі Дмитровичу Ярмаченку – вченому-педагогу, академіку, першому президентові АПН України. У передмові визначена мета серії – висвітлення досягнень національної педагогічної і психологічної наук, сприяння якомога повнішому їх упровадженню у педагогічну практику, в суспільне життя [9, с. 5].

Біобібліографічні покажчики серії «Академіки НАПН України» мають специфічну методику бібліографування, яка постійно удосконалюється. Загалом робота охоплює декілька основних етапів, і традиційно основними елементами структури випусків серії є: передмова; вступна стаття про життєвий та творчий шлях ученого; основні дати життя та діяльності; література про життя та діяльність; хронологічний покажчик праць ученого; допоміжні покажчики; зміст. Структуру покажчиків розроблено з дотриманням чинних рекомендацій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського «Биобиблиографический указатель: рекомендации по составлению и оформлению» (1988) [1].

У вступній статті основна увага приділяється характеристиці важливих напрямів професійної, педагогічної, наукової, державної та громадської діяльності вченого та його головних праць. Доповнюють вступну статтю основні дати життя та діяльності, які визначаються шляхом вивчення опублікованих документів, особової справи, автобіографії, звітів, матеріалів відділу кадрів та групуються в хронологічному порядку. Література про життя та діяльність містить публікації про життєвий шлях, наукову, педагогічну та громадську діяльність. Зібраний матеріал розташовується за роками видання, а в межах року – за абеткою прізвищ авторів та назв робіт. Література іноземною мовою в аналогічному порядку розташовується в кінці кожного року. У біобібліографічних покажчиках використовується хронологічний спосіб групування бібліографічних записів.

Праці вченого розташовуються в покажчику також в хронологічному

порядку – за роками видань, а в межах року – за видами документів за певною схемою: книги та брошури; статті та інші матеріали з неперіодичних, продовжуваних та періодичних видань; депоновані роботи; патентні документи; рецензії (з позначкою «Рец.»); переклади (з позначкою «Пер.»); видання, упорядником яких є вчений (з позначкою «Упоряд.»); роботи за редакцією ученого (з позначкою «Ред.»). Документи одного виду згруповано за зведеною російсько-українською абеткою, далі – іноземною мовою. Тобто розташування матеріалу, який подано за хронологією публікацій, дає змогу простежити еволюцію основних напрямів досліджень науковця. Можливе й розташування матеріалу за тематичним принципом, яке доцільно застосовувати, коли діяльність особи дуже різнопланова та цінна для багатьох галузей.

Створення біобібліографій є копіткою працею, оскільки джерельна база для вивчення життєвого і творчого шляху особи розпорошена, що пов'язано з різноманітністю її діяльності. Коло джерел бібліографічного виявлення документів при складанні покажчика праць визначається шляхом вивчення матеріалів про життя та діяльність особистості, якій присвячено посібник. Для виявлення перших публікацій особливу увагу необхідно приділити виданням, які видавались там, де жив та працював академік. Необхідно уважно переглядати літературу, яка виходила в роки ювілеїв діяча та у зв'язку з різними пам'ятними датами.

Особливо важливою частиною біобібліографічного посібника є окремий розділ «Наукова школа», в якому групуються дисертації, виконані під керівництвом академіків НАПН України, що дає змогу охарактеризувати роль особи у процесі підготовки науково-педагогічних кадрів, формуванні власної наукової школи. Наука не може розвиватися без наукових шкіл, хоча утворення їх є не запрограмованим, а тільки спонтанним. Наукова школа як професійна співдружність людей, що сформувалася під егідою особистості – ученого-лідера, займається активною дослідницькою роботою в новому актуальному напрямі й об'єднана ідеями, методиками, науковими традиціями, що розширюються співробітництвом, пошуком нових фактів [4, с. 10, 19].

Багатоаспектному розкриттю змісту біобібліографічного посібника та пошуку документів за ознаками, не передбаченими основним групуванням, сприяє розгалужений науково-допоміжний апарат: іменний покажчик, алфавітний покажчик праць, предметний, тематичний, географічний покажчики та інші, що дає змогу зорієнтувати користувача в значному обсязі бібліографічних записів, а також всебічно розкрити діяльність особи.

Незважаючи на дотримання загальних вимог у створенні біобібліографічних покажчиків, кожен із них має свої особливості. При підготовці окремих біобібліографій необхідний індивідуальний підхід до роботи.

Широка популярність біобібліографічних видань серед користувачів сприяла створенню доповнених видань біобібліографічних покажчиків, присвячених багатьом академікам: В. Г. Кременю, А. М. Богуш, І. А. Зязюну, Н. Г. Ничкало. Наукова цінність цих видань незаперечна, вона полягає у різноманітті вміщеного й узагальненого матеріалу, у широкій та об'єктивній панорамі розвитку педагогічної та психологічної наук.

Друге доповнене та перероблене видання біобібліографічного покажчика «Алла Михайлівна Богуш – академік АПН України» (вип. 16, 2009 р.) претендує на найбільш повний перелік її наукових праць порівняно з попереднім [2]. Ширше подано бібліографію, яка висвітлює життя та діяльність А. М. Богуш, академіка НАПН України, доктора педагогічних наук, професора, засновника нового наукового напрямку у вітчизняній педагогіці – дошкільної лінгводидактики. У покажчику представлено літературу про академіка, науковий доробок ученого майже за 50 років наукової діяльності. Порівняно з попереднім виданням бібліографії вченого (2005 р.) новий покажчик має розширений розділ «Життєвий і творчий шлях Алли Михайлівни Богуш», який включає статтю академіка НАПН України О. Я. Савченко «Слово про ювіляра». Далі вміщено автобіографічну статтю А. М. Богуш «Мій довгий шлях у науку... Шість сходинок наукового життя». Її доповнює перелік основних дат життя й діяльності, нагород та відзнак ювілярки. До цього розділу також увійшли статті Н. В. Гавриш, Т. М. Котик, О. С. Трифоновой, Н. І. Луцан та інших учнів і послідовників Алли Михайлівни – представників її наукової школи, в яких охарактеризовано внесок ученого в розвиток української дошкільної лінгводидактики. У підрозділі «Література про життєвий і творчий шлях вченого» вміщено публікації про життєвий шлях, наукові досягнення та творчі пошуки А. М. Богуш. Матеріал розміщено у хронологічній послідовності, а в межах року – за абеткою прізвищ та назв праць. Такий підхід дозволив створити справжній науково-психологічний портрет ученого, який вдало поєднується з бібліографічною частиною покажчика і збільшує його біографічну цінність. Завдяки своїй повноті цей розділ може служити окремим біографічним довідником життя та діяльності А. М. Богуш. Блок унікальних фотознімків розширює біографічну частину видання та збагачує його інформативність.

У дванадцятому випуску покажчика із серії «Академіки НАПН

України», який є другим та доповненим виданням, представлено науковий доробок президента НАПН України, доктора філософських наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, академіка НАН України, іноземного члена Російської академії освіти Василя Григоровича Кременя (493 друковані праці за 1990–2007 рр.) [5]. Особливість покажчика – наявність розділу «Реформування освіти в Україні: законодавчі та нормативно-правові документи України, у підготовці яких брав участь В. Г. Кремень», до якого увійшли Закони України, накази й рішення Міністерства освіти і науки України, яке очолював на той час В. Г. Кремень. Це дало змогу висвітлити не тільки життєвий шлях і наукові здобутки вченого, а й відобразити значний період розвитку освітянської галузі, внесок В. Г. Кременя у модернізацію науки і освіти України.

Серед біобібліографічних видань цієї серії необхідно відзначити також покажчик «Ольга Василівна Сухомлинська» (вип. 8, 2006 р.), в якому представлено науковий доробок академіка впродовж 28 років її наукової діяльності [7]. Розкриттю багатогранної діяльності О. В. Сухомлинської в покажчику сприяє розгалужений науково-допоміжний апарат, який, крім алфавітного покажчика назв праць, іменного, містить алфавітний покажчик праць про В. О. Сухомлинського, алфавітний покажчик творів В. О. Сухомлинського, опублікованих та упорядкованих О. В. Сухомлинською. Адже в творчості академіка особливе місце посідають роботи з вивчення спадщини видатного українського педагога В. О. Сухомлинського, її батька; вона веде активну роботу з поширення ідей видатного педагога в Україні та світі. Багатоаспектному розкриттю змісту праць науковця також сприяють тематичний та предметний покажчики. Академік О. В. Сухомлинська бере активну участь у наукових форумах, які відображені в алфавітному покажчику назв міжнародних і всеукраїнських конференцій, педагогічних читань, семінарів, круглих столів.

Традиційно посібники зазначеної серії створюються до ювілейних дат академіків, тому в деяких із них окремим розділом представлені ювілейні вітання.

Серія «Академіки НАПН України» відрізняється широтою охоплення біографічного та бібліографічного матеріалу, високим науковим рівнем його викладу. Біобібліографічні покажчики укладаються у тісному контакті з самими академіками, що підвищує якість підготовки та наукову цінність цих видань. Високого наукового рівня біобібліографічних посібників було досягнуто завдяки науковому консультуванню та редагуванню П. І. Рогової. Постійне удосконалення структури та змісту, вдале поєднання біографічних та біобібліографічних матеріалів – усе це сприяло підвищенню наукового та інформаційного рівня видань цієї серії.

Інформаційно-бібліографічні ресурси є одним із найважливіших засобів передачі та розповсюдження наукових знань, тому на нинішньому етапі розвитку ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського питання їх використання набуло особливої важливості. За документами бібліотечної статистики, зокрема за контрольними листками повернення книг було проведено аналіз використання біобібліографічних покажчиків серії «Академіки НАПН України».

Узагальнення отриманих статистичних даних дало можливість виявити низку закономірностей. Зокрема було виявлено, що найчастіше видання використовуються освітянськими бібліотекарями – 60 %, значно рідше – науковцями НАПН України – 20 %. Також біобібліографічними покажчиками зацікавлені викладачі ВНЗ – 10 % та студенти ВНЗ – 10 %. Найчастіше запитувались видання, присвячені В. Г. Кременю, М. Б. Євтуху, І. А. Зязюну, Н. Г. Ничкало, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинській, М. Д. Ярмаченку. Отже, потреба в біобібліографічних посібниках серії «Академіки НАПН України» висока для певних категорій користувачів.

Видання кожного з випусків (наклад 200 примірників) надійшли до національних, державних та інших книгозбірень освітянської мережі, з 2007 р. вони доступні в електронному вигляді користувачам на веб-порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (<http://www.library.edu-ua.net>) у повнотекстовому варіанті (у рубриці «Науково-інформаційна діяльність»). З метою подальшого розвитку електронних ресурсів та покращення надання послуг постійно проводиться аналіз звернень користувачів до ресурсів порталу. Щодо серії «Академіки НАПН України», необхідно зазначити, що статистика її використання з кожним роком має тенденцію до зростання.

Перспективні напрями біобібліографічної діяльності ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського пов'язані з упровадженням інновацій у бібліографічні процеси. Створення біобібліографічних посібників передбачає відмову від традиційної технології та перехід на комп'ютерні інформаційні технології. Здійснення бібліографічного пошуку, підготовка та видання покажчиків вимагає кооперації зусиль фахівців ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, бібліотек освітянської мережі, а також суб'єктів наукової творчості.

Отже, біобібліографічна серія «Академіки НАПН України» є важливим інформаційно-бібліографічним ресурсом з актуальних питань розвитку педагогічної науки, освіти і практики. Серія стала акумулятором знань про здобутки вчених, поєднуючи наукову та інформаційну новизну, набула широкого розповсюдження серед користувачів бібліотек освітянської

мережі, має власні особливості й принципи побудови. Ознайомлення із зазначеним ресурсом і його використання сприяють здійсненню наукових досліджень з педагогіки та психології, виявленню основних напрямів розвитку педагогічної та психологічної науки та освіти, формуванню наукових шкіл, уведенню в практику навчальних закладів наукових досягнень академіків тощо. Загалом серія є помітним внеском у національну біобібліографію та займає гідне місце в сучасній педагогічній науці.

Список використаних джерел

1. Биобиблиографический указатель : рекомендации по сост. и оформ. / АН УССР, Центр. науч. б-ка им. В. И. Вернадского ; [сост. : Ю. В. Альберт, В. С. Кабкова]. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Наук. думка, 1988. – 60 с.
2. Алла Михайлівна Богуш – академік АПН України : біобібліогр. покажч. / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд. : Пономаренко Л. О., Айвазова Л. М. ; наук. ред. : Рогова П. І. ; бібліогр. ред. : Пономаренко Л. О. ; літ. ред. : Білоцерківець І. П.]. – 2-ге вид., доповн. та переробл. – К. : [б. в.], 2009. – 116 с. – (Сер. «Академіки АПН України»; вип. 6).
3. ГОСТ 7.0–99. Информационно-библиотечная деятельность. Библиография. Термины и определения : введ. 2000–07–01 // Библиотека и закон : юрид. журн.-справ. – М., 2001. – Вып. 10. – С. 307–329.
4. Зербіно Д. Наукова школа: лідер і учні : (нова концепція) / Дмитро Зербіно ; НАН України. – Л. : Євросвіт, 2001. – 205, [2] с. : іл. – (Бібліотека Державного фонду фундаментальних досліджень). – Бібліогр. : с. 181–189.
5. Василь Григорович Кремень – філософ, учений, освітянин, державний діяч : біобібліогр. покажч. / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд. : Пономаренко Л. О., Ніколюк Л. І. ; вступ. ст. : Ткаченко Л. І. ; наук. ред. : Рогова П. І. ; бібліогр. ред. : Пономаренко Л. О.]. – 2-ге вид., доповн. – К. : Т-во «Знання» України, 2008. – 166, [1] с. – (Сер. «Академіки АПН України»; вип. 12).
6. Пономаренко Л. О. Теоретичні та практичні засади створення системи науково-бібліографічних документів із психолого-педагогічних питань у Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського / Л. О. Пономаренко // Наук. пр. Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – К., 2008. – Вип. 1 : Науково-інформаційне забезпечення освітянської галузі України. – С. 160–172.
7. Ольга Василівна Сухомлинська : біобібліогр. покажч. / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд. : Заліток Л. М., Семендяєва Г. М. ; вступ. ст. : Савченко О. Я., Дічек Н. П. ; наук. ред. Рогова П. І. ; бібліогр. ред. : Пономаренко Л. О., Гожик О. І.]. – К. : [б. в.], 2006. – 67 с. – (Сер. «Академіки АПН України»; вип. 8).

8. Україна наукова = Science in Ukraine : довідково-іміджеве вид. Т. 2. Національна академія педагогічних наук України / [авт.-упоряд. : Болгов В. В.]. – К. : Укр. акад. геральдики, товар. знаку та логотипу, 2010. – 159 с.

9. М. Д. Ярмаченко – вчений-педагог, академік, перший президент АПН України : біобібліогр. покажч. / АПН України, ДНПБ України ; [упоряд. : Вербова В. В., Горбенко Н. А. ; відп. за вип. : Букшина Т. Ф. ; ред. Бабич Є. К.]. – К. : [б. в.], 2002. – 32 с. – (Сер. «Академіки АПН України»; вип. 1).